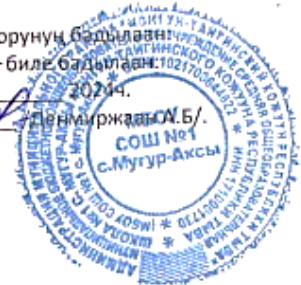

Мугур-Аксы суурнуң муниципалдыг бюджеттиг № 1 ортумак ниити билиг школазы

ШМК – ның хуралына сайгарып
келген протокол № 2
«28» август 2024 чыл.
Чыдым А.Д.

Школа директорунуң өөредилге
талазы – биле оралакчызы
чөпшээрээн: 28 08 2024ч.
Шолбан Ч.Х.

Школаның директорунуң бадылаан
№ _____ дүжаалы – биле бадылаан
« _____ » _____ 2024ч.
Денмиржаат С.Б.

Тыва дыл эртеминге
ажылчын программа.
8 класстар.

2024 – 2025 өөредилге чылы

Мугур-Аксы, 2024 чыл.

Тыва дылды 8-ки класстарга өөредириниң программаныңга тайылбыр бижик.

Тыва дыл - тыва нацияның дылы болур. Ында тыва улустуң төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкиннери мөөңнеттинген. Ол-тыва культураның -улустуң аас чогаалының, литератураның, театр уран чүүлүнүң болгаш уран чүүлдүң өске-даа янзыларының, парлалганың, эртемниң, ажыл-херек чорудулгазының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы. Тыва школаларга, өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредири уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шингээди алыры-өөреникчилерге өске эртемнерни билип албышаан, долгандыр турар амыдырал, бойдус дугайында билиглерин калбартып, улуг салгалдың дуржулганын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

Программа дараазында хоойлу,доктаал, саавырларның негелделеринге таарыштыр кылдырган:

- Россия Федерациязының Конституциязы (01.07.2020 ч. чаарттынганы-биле) ст. 26;
- Федералдыг хоойлу. 29 декабрь 2012 ч. № 273-ФХ «Россия Федерациязының өөредилге дугайында хоойлузу»;
- Федералдыг хоойлу. 03.08.2018 ч. № 317-ФХ «Россия Федерациязының өөредилге дугайында хоойлузунуң 11 и 14 статьяларынга чаартылгалар кириериниң дугайында»;
- Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының 17 декабрь 2010 ч. № 1897 дужаалы «Кол ниити өөредилгениң Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттарын бадылаарының дугайында» (Россия Федерациязының өөредилге, эртем яамызының 31 декабрь 2015 ч. № 1577 дужаалды редакторлааны -биле);
- Тыва Республиканың Конституциязы (12.04.2019 ч. чаарттынганы-биле) ст.5, 24;
- Хоойлу ВХ-1 «Тыва Республикада дылдарның дугайында» от 31.12.2003 ч. № 462 (12.04.2019 ч. чаарттынганы-биле);
- Тыва Республиканың Хоойлузу 21.06.2014 ч. № 2562 ВХ-1 « Тыва Республикага өөредилге дугайы» (02.06.2019 ч. чаарттынганы-биле).

Программаның ады болгаш авторлары:

1.8-ки класстың тыва дыл программанын Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң күрүне стандартының национал-девискээр кезээнге дүүштүр Күрүнениң Федералдыг өөредилге стандарттарының негелделери-биле тургускан.
2. Куулар К.Б., Сарыглар Ч.А., Шаалы А.С. Ниити өөредилге черлериниң 5-9-ку класстарга тыва дылды өөредир чижек Программаныңга даянган (2021 чыл).

Тыва дылды өөредириниң сорулгалары , кылыр ажылдары.

Сорулгалары:

- өөреникчилерге фонетика, лексика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология,синтаксис), стилистикага тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерин практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин ,чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижииринин , бижик демдектерин шын салырынын быжыг чанчылдарын бээр;
- алган теориялыг билиглеринге даянып, программаның негелделеринге дүүштүр боттарынын бодалдарын аас, бижимел харылзаалыг чугаага илередири;
- литературлуг дылдын нормаларынга чанчыктырар, сөс курлавырын байыдар, чугаазынын культуразын бедидер;
- ниитилел амыдыралынга тыва дылдын ужур-дузанын, хөгжүлдезин, өске дылдар аразында ээлеп турар туружун бөдүүн билиглер-биле таныштырар;
- төрөөн дылынга камныг, сонугралдыг, хандыкшылдыг болурунга кижизидер;
- өөреникчилерни номга сонугралдыг, шын, медерелдиг, аянныг номчуурунга сундулуг болурунга кижизидер, боттары боданып өөрениринге чанчыктырар;
- мөзү-шынар, эстетика, куш-ажыл талазы-биле кижизидилгеге бүрүнү-биле ажыглаар;
- харыысалгалыг болурунга, өөредилгенин, куш-ажылдың сагылга-чурумунга кижизидер;

Бо сорулгаларны чедип алырда, башкынын ниити культурлуг деңгелин бедидери, дыл эртеми, методика, ниити педагогика, ИКТ, чаартылгалар талазы-биле белеткелин үргүлчү бедидери, бодунун хулээлгезин харыысалгалыг, чогаадыкчы ёзу-биле күүседир негеттинер.

Тыва дыл эртемнин утказы болгаш тургузуу.

Школага тыва дыл эртемин (курузун) өөредиринин программазында фонетика, лексика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижириинин, бижик демдектерин шын салырының чаңчылдарын, аас, бижимел чугааның чаңчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерин кириген.

Төрөөн дылдың школа курузунда теориялыг билиглерин тыва дыл эртемнин база амгы үеде дыл эртемнин чедиишкиннерин барымдаалап тайылбырлаан.

Программа шуушкак принцип ёзугаар тургустунган. Чамдык берге, улуг темаларны (лексика, сөс чогаадылгазын) аңгы-аңгы класстарга чадаланчак өөредире көрдүнген.

5-9 класстарга төрөөн дыл курузу 1-5 класстарга өөрөнгөн чүүлдеринин дорт уланчызы, системажытканы болур.

7 класска дылдың ниитилел амыдыралга ужур-дузанын көргүскөш, эге класстарга өөрөнгөн чүүлдерин катаптаан соонда «Синтаксис, пунктуация болгаш чугаа культуразы», «Лексика болгаш чугаа культуразы», «Сөс тургузуу, сөс чогаадылгазы, орфография», «Морфология, орфография, чугаа культуразы» деп улуг бөлүктүн деп кезектерин өөренир.

Тыва дыл эртемин өөредиринин кол угланыышкыны, негелделери.

Төрөөн дыл башкыларының ажылынын кол уг-шии - өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларына чаңчыктырар, оларның чугаазын, боданыр аргаларын сайзырадыры болур. Программада өөредилге материалын быжыг шингээттирери-биле катаптаашкынче чугула кичээнгейни угландырган. Чылдын эгезинде болгаш төнчүзүнде ону чорударына тускай шактар көрдүнген.

Программанын кол негелдези – тыва дыл кичээлдеринге өөредилге болгаш кижизидилге ажылын чангыс аай харылзаалыг чорудары.

Дыл –кижилернин аразында харылзажырынын чугула чепсээ, төрөөн дылының байлак сөс курлавырлыын, ооң амыдыралга ужур-дузалыын практика кырында көргүзери.

Өөреникчилернин билиглерни быжыг, медреселдиг шингээдип алырын чедип алыры, төрөөн чугаазын сайзырадыры: чаа сөстөрни, фразеологизмнерни, дылдың уран чечен аргаларын шингээттирери, сөстүн утказын көжүрүп ажыглаарына мергежидери, сеткил-сагышты, бодалды, миннишкинни илередир дылды чедимчелиг ажыглаарына чаңчыктырары.

Практиктиг угланыышкынын күштелдирери-шын бижилгенин чаңчылдарын чедип алыры, дүрүмнерни чижектер-биле бадыткап, ажыглап билири

Сөс-биле ажылче кичээнгейни салыры: сөстөрни тема аайы-биле тускай лексиктиг бөлүктерге чарары, олар-биле сөс каттыжыышкыннары, домактар тургузары, тывылган төөгүзүн сайгарары, янзы-бүрү словарьлар-биле ажылдаары.

Чараштыр бижилгеже, сөстөрнин, домактарнын грамматиктиг сайгарылгаларынче болгаш мөзү-шынарының кижизидилгезинче кичээнгей салыры.

Ажылчын программанын тургузуу.

Программа тайылбыр бижик, кезектер болгаш шактар аайы-биле чурумчудуп хувааттынган календарь –тематиктиг планнаашкын, кичээлдерде ажыглаар материалдар даңзызындан тургустунган.

8-ки класстын өөредилге программасында баштай-ла дыл дугайында «Бүгү делегейнин төрөөн дылдар хүнүнүн дугайында. Ноябрь 1 – тыва дыл хүнү. Тыва дыл – улустун аас чогаалының болгаш чечен чогаалының дылы» - кириилде кичээл.

Оон ыңай 7-ги класска өөрөнгенин катаптаары көрдүнген:

Морфология.

Кылыг сөзү.

Наречие.

Дузалап чугаа кезектери. Өттүнүг сөстөр. Сөзүглел.

Синтаксис болгаш пунктуация.

Сөс каттыжыышкыны.

Сөс каттыжышкынының дугайында билиг. Сөс каттыжышкынының сөстен болгаш домактан ылгалы.

Сөс каттыжышкыннарының холбажыр аргалары: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга. Бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжышкыннары. Сөс каттыжышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазы

Бөдүүн домак. Домактың чугула кежигүннери. Немелде. Дорт болгаш доора немелделер, оларның илереттинери.

Тодарадылга болгаш капсырылга, оларның илереттинери.

Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктери: үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдары. Байдалдарның илереттинери.

Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.

Чаңгыс составтыг (чугула кежигүннүг) домактар. Чаңгыс составтыг домактар дугайында билиг. Чаңгыс составтыг домактарның хевирлери.

Сөглекчи хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Тодаргай арынның домак. Тодаргай эвес арынның домак. Арын чок домактар. Кол сөс хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Ат домактары.

Чаңгыс составтыг бөдүүн домак тарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы.

Чаңгыс составтыг домактарның синтаксистиг сайгарылгазы.

Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар.

Чаңгыс аймак кежигүннерниң илереттинери, холбажыр аргалары.

Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга түңнекчи сөстер болгаш оларга бижик демдектери.

Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар, оларга бижик демдектери. Домактың чаңгыс аймак кежигүннер дузазы-биле нарынчылтынары.

Адалга дугайында билиг. Делгеренгей болгаш делгеренгей эвес адалгалар.

Адалганың интонациязы: домак тың мурнунга, ортузунга болгаш соонга адалгаларны тускайлаары.

Кирилде сөстер. Кирилде домактар.

Кирилде сөстер болгаш кирилде домактарлыг домактарга интонацияның ужур-дузазы.

Нарынчылтылган домактар дугайында билиг.

Домактың делгеренгей кежигүннер-биле нарынчылтынары, оларга бижик демдектери.

Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей тодарадылгалар-биле домактың нарынчылтынары.

Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей байдал-биле домактың нарынчылтынары.

Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кежигүннер-биле домактың нарынчылтынары. Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кежигүннерлиг домактарга бижик демдектери.

Деңнелгелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кежигүннер-биле домактың нарынчылтынары.

Домактың адалгалар-биле нарынчылтынары.

Домактың кирилде сөстер болгаш кирилде домактар-биле нарынчылтынары, оларга бижик демдектери. Нарынчылтылган домактарның синтаксистиг сайгарылгазы.

Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы.

Монолог-чурумал

Монолог-угаап боданышкын Монолог-тоожушкун.

Эртем-шинчилел ажылы – монологтуң бир хевир

Диалог

Чыл төнчүзүндө түңнел катаптаашкын.

Сөс каттыжышкыны.

Бөдүүн домак.

Нарынчылтылган бөдүүн домактар.

Тыва дыл эртемниң федералдыг үндезин өөредилге планында туружу.

8-ки класска өөредилге планы-биле шунту – 34 шак: чылда неделяда 1 шак.

Тыва дылды өөредириниң программанын боттандыраарыга ажыглаар чугула методтар, технологиялар.

Тыва дыл кичээлдеринге уругларның сонургалын күштелдиреринге чүүл-бүрү методиктиг аргалар, көргүзүг материалдары, техниктиг херекселдер, аудио, видео, медиа, орус, даштыкы, тыва чурукчуларның сюжеттиг чуруктары, ИХТ-р ажыглааттынып турар. Уругларның сөс курлавырларын байыдары, аас болгаш бижимел чугаазын идепкейжидери болгаш мөзү-бүдүш, эстетиктиг кижизидилгези дээн ышкаш улуг айтырыгларны шиитпирлээрде, чаа методиктиг удуртулгалар, чаа дузаламчы, чаа технологиялар-биле ажылдаары эргежок чугула. Чедиинкиниг ажылдың бир барымдаазы – өөреникчинин кадыкшылын, культуразын камгалаары, амыдыралга боду чогаадыкчы туруштуг болурунун, назы-харын, Бити онзагай талаларын барымдаалап кижизидери чогулмачыг болгаш дараазында педтехнологиялар ажыглааттынып турар:

- Чаңчылчаан технологиялар:
- тайылбыр – көргүзүг материалдары ажыглаарының технологиязы (Я.Коменский)
- проблемниг айтырыглар тургузуп өөредиринин технологиязы;
- Информастыг харылзаалар технологиязы;
- Кадыкты баш бурунгаар камгалаарының технологиязы;
- Проект технологиязы
- «Портфолио» технологиязы:

Хыналданың хевирлери:

Ажылчын программада аас чугаа сайзырадылгазынга, болгаш өөреникчилернин билиинин деннелин хынаарынга өөредилге программасында янзы-буру хевирлернин ажылдары кириггинген:

- домактар-биле ажылдар;
- словарьлыг ажылдар,
- чуруктар-биле ажылдар,
- диктантаылар,
- онаалгалыг диктантаылар,
- тестиер,
- сайгарылгалыг диктантаылар,
- эдертиглер;
- сөзүглелдер-биле ажыл
- аас-биле харыылыр бээри;
- грамматиктиг сайгарылгалар (фонетиктиг, лексиктиг, сөс тургузуун сайгарары, морфологтуг, синтаксистиг, лингвистиктиг);
- янзы-бүрү чогаадыкчы ажылдарны кылыры ;
- чогаадыглар бижири;
- бижик демдектеринин шын бижилгезин тайылбырлаары

Программаны тургузуп тургаш, өөреникчилернин аас чугаазы эвилен, кижилерге хундуктелдиг, хумагалыг чорукка кижизидеринче уланган хевирнин ажылдары алдынган.

Чугаа сайзырадылгазынга чорудар ажылдарның янзылары.

Салдынган айтырыгларга (чечен чогаалдан, амыдыралчы хайгааралдарлан) аас болгаш бижимел делгереңгей харыыларны бээри;

Сөзүглелдер-биле янзы-бүрү ажылдарны чорудары: чогаалдың Бити утка, тургузуун шын сайгарарынга башкы болгаш өөреникчилернин угаап чүгүртү, тода, оожум, аянын, бодамчалыг номчулгасы;

ат чок сөзүглелдерге ат бээри, тема болгаш идеязын шын илередири, словарьлыг ажылдарны чорудары;

чогаалдың киржикчилеринин аажы-чанында болгаш даштыкы хевиринде онза чүүлдерни демдегледип, сөзүглелди кезектерге хуваары, Бити кезектеринге аттар тывары,

сөзүглелдерге план коллективтиг тургузары (сөзүглелдин Бити утказын кезектерге хуваап, кезек бүрүзүнге планның айтырыгларын шын тургузары);

медээ, ат домактарлыг планнарны коллективтиг тургузары;

айтырыг хевирлиг планнарны коллективтиг тургузары;

Бодунуң бодалын шын дес-дараалаштыр илередиринге немелде айтырыгларга аас болгаш бижимел харыыларны бээри;

Бердинген темага, байдалга дүүштүр диалогтар чогаадыры;

План езугаар болгаш план чокка, даяныр сөстөр болгаш конструкциялар дузазы – биле улуг эвес хемчээлдиг сөзүглелди эдerti , допчулай чугаалаары;.

Сөзүглелде чугааның хевирин өскертири;

Чогаадыкчы хевирлиг ажылдарны чорудары;

Чугааның янзыларын тодарадыры: тоожуушкун, чурумал, угаап бодаашкын. Оларның тургузуунда онзагай чүүлдер.

Уран-чечен болгаш ажыл –иш тоожуушкуну. Кандыг-бир чүвени чуруп бижири. Кандыг-бир чүүлдү шынзыдып угаадыры.

Сөзүглелдин утказын (аас болгаш бижимел-биле) делгеренгей азы допчулай, ооң тургузуун Iревейн, стилин өскертпейн дамчыдары;

Сөзүглелди тургузары (аас болгаш бижимел-биле);

Көрген, билген болгашхайгаараан болуушкуннарынга азы сюжеттиг чурук езугаар чурумалдыг, тоожуушкуннуг, угаадыглыг эдertiглер бижири;

Оран-бажың, ажыл-агый, дириг амытаннар, бойдус, номчаан ному, дээш өске-даа чүүлдер дугайында чурумалдыг чогаадыглар;

Кижилерниң ажыктыг күш –ажылының, төрээн чериниң, чоок кижилериниң, көрген, таварышкан болуушкуннарының дугайында чечен чугаа хевирлиг чогаадыглар бижири;

Тургускан чугаазының дылын болгаш тургузуун эдери;

Төрелдеринче, эш-өөрүнче чагаа бижири, адрести шын бижири.

8-ки классты доозуп турда өөреникчилернин билиинин деңгелинге негелделер. Планнаттыгган түңнелдер.

8-ки классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында билиглерни болгаш мергежилдерни чедип алып ужурлуг.

Морфология.

- Кылыг сөзү, кылыг сөзүнүң морфологтуг демдектерин билири, морфологтуг сайгарылгазын чорудары;
- Наречие, наречиенин морфологтуг демдектерин билири, морфологтуг сайгарылгазын чорудары;
- Дузалал чугаа кезектери, оларнын морфологтуг демдектерин билири, морфологтуг сайгарылгазын чорудары; Өттүнүг сөстөр, оларнын морфологтуг демдектерин билири, морфологтуг сайгарылгазын чорудары

Синтаксис болгаш пунктуация.

- Сөс каттыжыышкыны. Сөс каттыжыышкынының дугайында билигни шингээдип алган. Сөс каттыжыышкынын сөстен болгаш домактан ылгап билир; Сөс каттыжыышкынын нарын болгаш составтыг сөстөрдөн ылгап билир;
- Сөс каттыжыышкыннарының холбажыр аргаларын: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга аңгылап билир болур;
- Бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжыышкыннары тодарадып шыдаар. Сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазы кылып билир болур;
- Бөдүүн домак. Домактың чугула кежигүннери. Немелде. Дорт болгаш доора немелделер, оларның илереттинерин тодарадып билир;
- Тодарадылга болгаш капсырылга, оларның илереттинерин тодарадып билир;
- Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктөрү: үениң, туруштун, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдары. Байдалдарның илереттинерин тодарадып билир;
- Домактың синтаксистиг сайгарылгазы кылыры;
- Чаңгыс составтыг (чугула кежигүннүг) домактар. Чаңгыс составтыг домактар дугайында билиг. Чаңгыс составтыг домактарның хевирлерин илередип, оларның синтаксистиг сайгарылгазын чорудуп билири.
- Сөглекчи хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Тодаргай арынның домак. Тодаргай эвес арынның домак. Арын чок домактар. Кол сөс хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Ат домактарының хевирлерин илередип, оларның синтаксистиг сайгарылгазын чорудуп билири.
- Чаңгыс составтыг бөдүүн домактарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы илередип, тайылбырлап шыдаар;.
- Чаңгыс составтыг домактарның синтаксистиг сайгарылгазы чорудуп билир;.
- Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар дугайында четче билир. Чаңгыс аймак кежигүннерниң илереттинери, холбажыр аргаларын илередип билири;
- Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга түңнекчи сөстөр болгаш оларга бижик демдектерин шын салып билир болуру;
- Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар, оларга бижик демдектерин шын салып билир болуру;. Домактың чаңгыс аймак кежигүннер дузазы-биле нарынчыдып билир болуру.
- Адалга, делгеренгей болгаш делгеренгей эвес адалгаларны ылгап билири;
- Адалганың интонациязы: домактың мурнунга, ортузунга болгаш соонга адалгаларны тускайлаарын, шын ажыглап билири;
- Кирилде сөстөр, кирилде домактарны домакка танып билир;
- кирилде сөстөр болгаш кирилде домактарлыг домактарга интонацияны шын ажыглап билири;
- Нарынчыттыгган домактар деп чүл, оларның тургузуу кандыг болурул дээрзин билир, домактың делгеренгей кежигүннер-биле нарынчыттынарын, оларга бижик демдектерин, причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей тодарадылгалар-биле домактың нарынчыттынарын, причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей байдал-биле домактың нарынчыттынарын, деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кежигүннер-биле домактың нарынчыттынары, деепричастиелиг бөлүглелдер-

биле илереттинген делгеренгей кезигүүннерлиг домактарга бижик демдектерин шын салып билир болур;

- Деңнелгелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кезигүүннер-биле домактын канчалдыр нарынчыттынарын билир;
- Адалгалар-биле нарынчыттынган домактарны тодарадып билир;
- Домактын кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар-биле нарынчыттынары, оларга бижик демдектерин салырын билири; Нарынчыттынган домактарның синтаксистиг сайгарылгазы чорудуп билири;

Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы.

- Монолог-чурумал, монолог-угаап боданышкын, монолог-тоожуушкуннун бот-тускайлан шынарларын ылгап билири. Диалогка бижик демдектерин шын салып билири;

Чыл төнчүзүндө түннел катаптаашкын.

- Сөс каттыжышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазы кылып билири;
- Бөдүүн домактарның синтаксистиг сайгарылгазы кылып билири;
- Нарынчыттынган бөдүүн домактарның синтаксистиг сайгарылгазы кылып билири.

Ханы билиг алырының ажыл-чорудулгазы.

- Долгандыр хүрээлелди база социумну билип алыры-биле янзы-бүрү аргаларны ажыглаары (дуржулга, чурттаары, киржири, хайгаарал хемчег, эксперимент, майык кылыры, төлевилел тургузары дээш о.ө.)
- Билип ап турар чүүлүнүн тургузуун тодарадыры, бүдүн чүүлдүн кезектеринин аразында чугула фукионалдыг харылзааларын болгаш хамаарылгаларын дилеп аңгылаары.
- Чаңгыс азы элээн каш сүмелээн үндезиннер, барымдааларга даянып, деңнеп, шүүштүрүп, бөлүктөп чорудары факт-барымдаа, бодал, шынзыдылга, даап бодаашкын, маргыш чок шын чүүлдү аңгылап билири.
- Нарын эвес практиктиг байдалдарны шинчилээри болгаш шенелдени кылыры, даап бодаашкыннары идип үндүрүп, оларны херек кырында хынап көөрүн эргежок чугула деп угаары. Идип үндүргөн даап бодаашкыннары бадыткаары-биле практиктиг, лабораторлуг база бөдүүн шенелделерни ажыглаары; ук ажылдын түннелдерин бижири.

Өөредилге болгаш практиктиг айтырыгларны чогаадыкчы шиитпирлээри:

- үлегерлерден барымдаалыг ойталап билири; бир янзы шиитпирлерни тывары; янзы-бүрү чогаадыкчы ажылдарны боду кылыры; төлевилел болгаш шенелде ажыл-чорудулгаларга киржири.

Медээ-коммуникативтиг ажыл-чорудулга.

Аас чугааны дүүшкек кылдыр билип алыры болгаш дыңнап алган чүүлүн кыска азы делгеренгей дамчыдып билири.

- янзы-бүрү стиль болгаш жанрларнын сөзүглелдерин медреселдиг чүгүртү
- номчааш, сөзүглелдин медээ болгаш утка талазы-биле сайгарылгазын кылыры.
- номчулганы аңгы-аңгы аргаларын ажыглаары (улуг-карап, чүгүртү, ханылап номчууру дээш).
- дыңнаан болгаш номчаан чүүлүн онаалгазын барымдаалап (кыска, шилилгелиг, долу), дүүшкек кылдыр бижимел хевирге кылыры.
- план, тезис, конспектилерни тургузары.
- чижектер берип, медээлер чыып, түннелдерни кылыры.

Бодунун ажыл-чорудулгазынын түннелдерин аас болгаш бижимел хевирге көргүзери.

- бодалды бичии өскерткеш, дамчыдып билири.
- харылзажырының сорулгазын тодарадып алыры.
- долгандыр турар байдалыга дүүштүр дылдың аянныг аргаларын база демдек системазын (сөзүглел, таблица, схема, дыңнавышаан көөр херекселдер дээш) шилири болгаш ажыглаары.
- салдынган сорулгаларны шиитпирлээри-биле дыңнадыгнын үнөр дөстөрүн ажыглаары, энциклопедия, словарьлар, Интернет курлавырлары болгаш өске-даа чүүлдерни кирибишаан, хөйүнү мурнунга чүве чугаалаарының кол аргаларын ажыглап өөренири.
- диалог, диспут кылырының этиктиг норма болгаш дүрүмнерин ажыглаары.

ТЕМАЛЫГ ПЛАННААШКЫН.

8 КЛАСС (34 ШАК).

№	Дылдың кезектери	Программа аайы-биле темалар	Шагы	Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры	Үези	
					План-биле	Эрткен и
1	Дыл, дыл дугайында ниити билиглер.	Бүгү делегейниң төрөөн дылдар хүнүнүң дугайында. Ноябрь 1 – тыва дыл хүнү. Тыва дыл – улустуң аас чогаалының болгаш чечен чогаалының дылы.	1	Тыва литературлуг дылдың болгаш ооң чоннуң амыдыралынга ужур-дузазының дугайында чугаага киржир. «Бүгү делегейниң төрөөн дылдар хүнү» деп темага презентация белеткээр. Тыва дыл хүнүнүң дугайында чугаага киржир. Демнежип ажылдаар: Тыва дылдың, ооң улустуң аас чогаалынга болгаш тыва чечен чогаалга ужур-дузазының дугайында диалогту тургузар. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: дыл дугайында үлегер домактар тывар. «Төрөөн дылывысты кадагалаалыңар!» деп кыйгырыг хевиринге сөзүглел тургузар. Ону классчылары-биле сайгарып чугаалажыр.		
7 –ги класска өөрөнгөн темаларны катаптаары.						
2		Кылыг сөзү.	1			
3		Наречие.	1			
4		Дузалап чугаа кезектери. Өттүнүг сөстөр. Сөзүглел	1			
5		Хыналда ажыл.	1			
6	Синтаксис болгаш пунктуация	Сөс каттыжышкыны. Сөс каттыжышкынының дугайында билиг.Сөс каттыжышкынының сөстен болгаш домактан ылгалы. Сөс каттыжышкыннарының холбажыр аргалары: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга.	1	Сөс каттыжышкынын нарын болгаш составтыг сөстөрдөн ылгаап билер. Сөс каттыжышкыннарының холбажыр аргаларын аңгылаар:башкарылга, хамааржылга, каттыжылга. Өзөк болгаш чагырткан сөстүң аразында холбаазын тодарадыр.Башкарылга, хамааржылга, каттыжылга холбаазы-биле каттышкан сөстөрниң уткалыг харылзааларын ылгаар.		

				Сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: аңгы-аңгы холбааларлыг сөс каттыжыышкыннарын тургузар. Демнежип ажылдаар: бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжыышкыннарын ылгаар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.		
7		Бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжыышкыннары. Сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазы	1			
8		Бирги улдуннун түңнелинге хыналда ажыл	1			
9		Бөдүүн домак. Домактың чугула кежигүннери.	1	Ийи чугула кежигүннүг домактарны танып тывар. Домакка чугаа кезектериниң туружун сактып алыр. Демнежип ажылдаар: Кол сөс биле сөглекчини танып тывар, оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттинерин тодарадыр. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Сөглекчиниң хевирлерин аңгылаарболгаш оларны домакка ажыглаар: кылыг сөстүг бөдүүн, кылыг сөстүг составтыг, ат сөстүг составтыг. Сөглекчиниң составында модальдыг сөстөрни таныыр. Сөглекчиниң составында модальдыг сөстөрниң дузазы-билекижиниң дыңнап турары болуушкунга хамаарылгазын (бүзүрээнин, бадыткаанын, чигзингенин, даап бодаанын) илередир. Демнежип ажылдаар: Делгеренгей эвес бөдүүн домактарнысөзүглелден тывар. «Домактың чугула кежигүннери» деп төлевилелден тургузар. Домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.		
10-12		Немелде. Дорт болгаш доора немелделер, оларның илереттинери. Тодарадылга болгаш	3	Домактың ийиги черге кежигүннериниң дугайында чугаага киржир. Сөзүглелде домактардан делгеренгей домактарны танып тывар.Домактың ийиги черге кежигүннерин аңгылап тывар		

		капсырылга, оларның илереттинери. Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктөри:үениң, туруштуң, кылдының аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдары. Байдалдарның илереттинери. Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.		онаалгаларлыг мергежилгелерни күүседир: (дорт болгаш дооранемелделер, тодарадылга болгаш капсырылга; үениң, туруштуң, кылдының аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдарын), оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттинерин сайгарар. Демнежип ажылдаар: Делгеренгей домактарны танып тывар; делгеренгей эвес домакты ийиги черге кезигүннери-биле делгередир. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Делгеренгей домактарны тургузар; төрөөн дылынга бодалын шын, харылзаалыг болгаш чиге илередир. Домакты тургузуп тура, ында сөстөрнүн туружун сагыыр. Өөредилге номунда материалдарының ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Бот ажылдаар: Байдалдарны бөлүктээр, оларны таблицага чижектери-биле көгүзөр. Ийиги черге кезигүннеринге онаалгаларлыг карточкаларны кылыр. Делгеренгей домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.		
13		Чаңгыс составтыг (чугула кезигүүнүг) домактар.Чаңгыс составтыг домактар дугайында билиг. Чаңгыс составтыг домактарның хевирлери.	1	Чаңгыс чугула кезигүүнүг домактар дугайында чугаага киржир. Демнежип ажылдаар: Чаңгыс чугула кезигүүнүг домактарның хевирлерин аңгылаар: сөглекчи хевирлиг (тодаргай арынның домак, тодаргай эвес арынның домак, арын чок) болгаш кол сөсхевирлиг (ат домаа) чаңгыс чугула кезигүүнүг домактар. Чаңгыс чугула кезигүүнүг домактар кирип турар		
14		Сөглекчи хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Тодаргай арынның домак. Тодаргай эвес арынның домак. Арын чок домактар.	1	сөзүглелдер тургузар.		
15		Бирги чартык чылдың түңнелинге хыналда ажыл	1			

16		Кол сөс хевирлиг чаңгыс состав тыг домактар. Ат домактары. Чаңгыс составтыг бөдүүн домактарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузаы. Чаңгыс составтыг домактарның синтаксистиг сайгарылгазы	1	Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның сайгарылгазын кылыр, чечен чогаалдан оларның чижектерин тывар. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Сюжеттиг чурук-биле ажылдаар. Уткалыг, дес-дараалашкак домактардан тургустунган сөзүглелди чогаадыр. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны ажыглап тургаш, «Мээң өрээлим» деп темага чогаадыг-чурумалды бижиир. Орфографтыг болгаш пунктуастыг нормаларны сагыыр. Словарьлыг диктантаыны бижиир.		
17		Чогаадыг	1			
18		Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар. Чаңгыс аймак кежигүннерниң илереттинери, холбажыр аргалары.	1	Мергежилгелерни күүседир. Схема ёзугаар бердинген домактарны сайгарар. Демнежип ажылдаар: Чаңгыс аймак кежигүннерниң кандыг чугаа кезээ-биле илереттингенин тодарадыр. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Чаңгыс аймак кежигүннер-биле нарынчыттырган домактарны танып тывар, бижик демдектерин сагыыр. Чаңгыс аймак кежигүннерниң каттыжар аргаларын тодарадыр: үн аяны азы чагырыштырбас эвилелдер. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Чаңгыс аймак кежигүннерниң түңнекчи сөстөрүн тывар болгаш бижик демдектерин сагыыр. Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларны аңгылаар, бижик демдектерин сагыыр. Домактың чаңгыс аймак кежигүннер дузаы-биле нарынчыттынары.		
19		Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга түңнекчи сөстер болгаш оларга бижик демдектери.	1			
20		Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар, оларга бижик демдектери. Домактың чаңгыс аймак кежигүннер дузаы-биле нарынчыттынары.	1			
21		Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.		
22		Адалга дугайында билиг. Делгеренгей болгаш делгеренгей эвес адалгалар. Адалганың интонациязы: домактың мурнунга, ортузунга болгаш соонга адалгаларны тускайлаары	1	Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Адалгалыг домактарны тургузар. Демнежип ажылдаар: Адалгалыг домактарга интонацияны өөренип көөр; сөзүглелде адалгалыг домактарны сактып чугаалаар, удур-дедир хынажыр.		

				Домакта адалгаларны тускайлаар онаалгалыг мергежилгелерникуүседир.		
23		Кирилде сөстөр. Кирилде домактар. Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактарлыг домактарга интонацияның ужур-дузазы.	1	Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактарлыг домактарны чогаадыр, оларны сөзүглел тургузарынга ажыглаар.		
24		Нарынчылтынган домактар дугайында билиг. Домактың делгеренгей кижигүннер-биле нарынчылтынары, оларга бижик демдектери.	1	Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Демнежип ажылдаар: Домактың нарынчылтынар аргазын тодарадыр.		
25		Үшкү улдуннуң түннелинге хыналда ажыл	1	Алган билиглериң бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.		
26		Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей тодарадылгалар-биле домактың нарынчылтынары. Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей байдал-биле домактың нарынчылтынары.	1	«Нарынчылтынган домактарның бөдүүн домактан ылгалы» дептемага дыңнадыг белеткээр. Демнежип ажылдаар: Нарынчылтынган домактарны таныптывар, оларны чогаадыр. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Причастиелиг, деепричастиелиг бөлүглелдер-биле нарынчылтынган домактарны танып тывар, оларны чогаадыр. Деңнелгелиг бөлүглелдер-биле , делгеренгей болгаш		
27		Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кижигүннер-биле домактың нарынчылтынары. Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кижигүннерлиг домактарга бижик демдектери.	1	делгеренгей эвес адалгалар-биле, кирилде сөстөр, кирилде домактар-биле нарынчылтынган домактарны сайгарар онаалгалыг мергежилгелерни күүседир. Нарынчылтынган домактарның синтаксистиг сайгарылгазынкылыр. Эдертигни бижиир. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Улустун хөөмейжизиниң дугайында сөзүглелди номчуур. Ооң		
28		Деңнелгелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кижигүннер-биле домактың нарынчылтынары.	1	дугайында чугаага киржир. Ук сөзүглелге нарынчылтынган домактарны немеп бижиир, эде тургузар. Нарынчылтынган домактарны чечен чогаал сөзүглелдеринден тывар. Оларны аас болгаш бижимел		

				чугаага ажыглаар.		
29		Домактың адалгалар-биле нарынчылтынары.	1	Нарынчылтынган домактарга бижик демдектерин болгаш үн аянын сагыыр.		
30		Домактың киирилде сөстөр болгаш киирилде домактар-биле нарынчылтынары, оларга бижик демдектери. Нарынчылтынган домактарның синтаксистиг сайгарылгазы.	1			
31	Чугаа, чугаалажып харылза жыры болгаш чугаа культуразы	Монолог-чурумал Монолог-угаап боданыышкын Монолог-тоожуушкун. Эртем-шинчилел ажылы – монологтуң бирхевир Диалог	1	Монологтуң хевирлериниң дугайында чугааны чорудар. Башкызы-биле улуг эвес эртем-шинчилел ажылын чорудар, ооң дугайында дыңнадыгны белеткээш, улус мурнунга чугаалаар. Демнежип ажылдаар: Диалогту тургузар, өске өөреникчилерниң тургусканы диалогтуң шынарын үнелеп, бодунуң бодалын илередир.		
Чыл төнчүзүндө түңнел катаптаашкын.						
32		Сөс каттыжыышкыны. Бөдүүн домак. Нарынчылтынган бөдүүн домактар	1	Тус-тузунда тема аайы-биле демнежип, хөй-биле кады (коллектив-биле), бөлүк аайы-биле болгаш бот ажылдаар.		
33		Өөредилге чылының түңнелинге хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.		
34		Түңнел кичээл.	1	Тус-тузунда тема аайы-биле демнежип, хөй-биле кады (коллектив-биле), бөлүк аайы-биле болгаш бот ажылдаар		
			34 шак.			